

Tischler János

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM LENGYEL FORRÁSAIRÓL¹

1956-ban Lengyelországban hasonló folyamatok indultak el, mint Magyarországon, anélkül hogy azok fegyveres felkeléshez vezettek volna. A Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) Központi Bizottságának 1956. október 19-e és 21-e között ülésező 8. plénuma drámai körülmények között zajlott. Reális veszélye volt egy fegyveres szovjet–lengyel konfliktusnak, amikor a Hruscsov vezetésével október 19-én váratlanul Varsóban termett szovjet küldöttség nem akarta elfogadni a lengyel pártvezetésen belüli személycseréket és intervenciót helyezett kilátásba. Az október 19-én és 20-án hajnalban lezajlott tárgyalások során végül is a szovjet delegáció engedett a lengyel tárgyalófélnek és beletörtődött a személyi változásokba². Az újonnan megválasztott első titkár, Gomulka, október 20-án a plénumon elmondott beszédében felvázolta a „szocializmus lengyel útjának” programját, amelyet a LEMP KB elfogadott.

Az új lengyel pártvezetés élénk figyelemmel követte a magyarországi eseményeket, olyannyira, hogy a közvetlen helyzetfelmérés céljából 1956. október 28-án Artur Starewicz – aki a LEMP Központi Bizottságában a sajtó irányításáért volt felelős –, és Marian Naszkowski külügyminiszter-helyettes utazott Budapestre. A két KB-tag már megérkezése napján és másnap, október 29-én is megbeszéléseket folytatott a Magyar Dolgozók Pártja vezetésével – többek között Nagy Imrével és Kádár Jánossal –, valamint tárgyaltak az éppen a magyar fővárosban tartózkodó Mikojannal és Szuszlovval is, majd 30-án visszatértek Varsóba. E látogatás ideje alatt, október 29-én jelent meg a *Szabad Nép*-ben és hangzott el a Rádióban a LEMP KB-nak a magyar nemzethez intézett üzenete. Ebben a lengyel párt vezetése a vérontás befejezésére hívta fel a magyarokat és támogatásáról biztosította a Nagy Imre-kormányt és annak programját. Az MDP vezetése, miként egy budapesti lengyel követjelentésből kiderült, hálás volt ezért a támogatásért.

1956. november 1-jén Hruscsov a lengyel–szovjet határ mentén fekvő Bresztben tájékoztatta Gomulkát, Cyrankiewiczet³, valamint Ochabot⁴ a már elhatározott második szovjet intervencióról Magyarország ellen, ők pedig tudomásul vették a döntést. A LEMP vezetése szimpatizált a magyarországi változásokkal, számára a választóvonalat Magyarországnak a Varsói Szerződésből való kilépése jelentette. Ezt a lépést a lengyel vezetés sem elfogadni, sem támogatni nem tudta, mert az ő álláspontja ebben a kérdésben az volt, hogy Lengyelország mindenképpen tagja marad ennek a katonai szervezetnek. Ebben az álláspontban jutott kifejezésre a német revíziós törekvések miatti lengyel aggodalom is.

A lengyel pártvezetés 1956. november 4-e után a nemzetközi fórumokon, pl. az ENSZ-ben, a kádárista Magyarország pártjára állt. November közepén Willmann budapesti lengyel nagykövet Varsó utasítására, felajánlotta „jószolgálatait”, a jugoszláv követségen tartózkodó Nagy Imre-csoport és a Kádár-kormány közti közvetítéshez. Magyar részről ezt végül is elvetették. A LEMP első titkára igyekezett közbenjárni Nagy Imre érdekében Hruscsovnál is. Amikor 1957 májusában legfelsőbb lengyel párt- és kormányküldöttség járt Moszkvában, s a vendéglátó szovjet partnerrel folytatott kétnapos megbeszélések során szóba került Nagy Imre ügye, Gomulka védelmébe vette őt⁵.

A forradalom leverése után az MSZMP vezetése kivételesen nagy súlyt fektetett arra, hogy a kissé hűvös magyar–lengyel viszony ellenére, a „lengyel október” vezetője, Gomulka, Budapestre látogasson és ezzel mintegy legitimálja a magyar vezetést. Egyidejűleg a magyar közvélemény is némi reményt táplált Lengyelország iránt és segítséget várt onnan. Gomulka előzetes feltétele az volt, hogy az ő látogatásáig ne kerüljön sor a már előkészített Nagy Imre-perre. Fock Jenő, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a KB titkára biztosította Willmann nagykövetet és rajta keresztül Gomulkát, hogy a lengyel küldöttség magyarországi látogatása előtt nem rendezik meg a pert, a találkozó ideje alatt pedig sort kerítenek ennek a kérdésnek a megvitatására. Ezek után érkezett egy legfelső szintű delegáció a magyar fővárosba 1958 májusában. A tárgyalások ideje alatt valóban érintették Nagy Imre ügyét, de egyelőre még nem ismeretesek a részletek. E látogatás után egy hónappal, 1958. június 16-án kivégezték a törvényes magyar miniszterelnököt és társait. A hír váratlanul érte a LEMP KB első titkárát, és csak június 28-án hangzott el az első hivatalos lengyel állásfoglalás az ítélettel kapcsolatban. A LEMP vezetésének és személyesen Gomulkának ez a többnapos hallgatása számos találgatásra adott alkalmat külföldön. Beszédében Gomulka teljes egészében magáévá tette a Kádár-féle álláspontot Nagy Imre és társai kivégzését illetően. Ezt követően ábrándult ki és vált közönyössé a magyar társadalom a hivatalos Lengyelország iránt.

A magyar forradalom lengyel forráscsoportjait és forrásait az általam összegyűjtött anyag alapján hat csoportban kívánom bemutatni⁶:

A Lengyel Külügyminisztérium Levéltára.

A LEMP Központi Bizottságának Levéltára.

A Lengyel Rádió és Televízió Archívuma.

A sajtó.

Interjúk, amelyek az 1956-ban jelentős közéleti vagy politikai szerepet játszó személyekkel készültek.

Egyéb, vegyes forrásanyagok.

A LENGYEL KÜLÜGYMINISZTERIUM LEVÉLTÁRA

A Lengyel Külügyminisztérium Levéltárának állományában nincsenek feltüntetve a lengyel nagykövetségek Varsóba küldött rejtjelezett táviratai és a Külügyminisztériumnak a nagykövetekhez intézett utasításai. Ezért a budapesti

Lengyel Nagykövetség táviratait és a Varsótól kapott utasításokat az állományban szereplő anyagtól elválasztva én is külön kezelem.

Az 1957–58-as táviratok nagy részét kiselejtezték és megsemmisítették, ennek ellenére e két évből megmaradt mintegy kétszáz oldal. 1956-ból jóval több: csak az október 22-e és november 4-e közötti időszakból közel ötven, november 4. és december 31. között pedig kb. százötven oldal.

A magyar forradalom ideje alatt Varsóba címzett hatvan jelentés bizonyítja, milyen kiemelt fontosságot tulajdonított a lengyel pártvezetés a magyar eseményeknek. Gomulka és Cyrankiewicz többször is személyesen utasították Willmann nagykövetet, hogy tárgyaljon Nagy Imrével és Kádár Jánossal, kérjen tőlük pontos információkat a helyzetről. Az október 28-tól 30-ig Budapesten járt két lengyel KB-tag is táviratilag számolt be tárgyalásairól a LEMP első titkárának. Sokszor a magyar fővárosban tartózkodó lengyel újságírók is táviratokban küldték haza tudósításaikat. A magyar események kiemelt kezelését mutatja az is, hogy volt olyan nap, amikor négy jelentés érkezett Varsóba. Willmann egyik fő informátora Szántó Zoltán, egykori varsói nagykövet volt.

A táviratokból kitűnik az is, mennyire számított Nagy Imre a lengyel segítségre, véleményt és tanácsot kért onnan. Több ízben is köszönetét fejezte ki a lengyel támogatásért. November 3-án azzal a kéréssel fordult a lengyel kormányhoz, hogy az járjon közbe Wyszynski bíborosnál⁷, hogy a bíboros gyakoroljon megfelelő befolyást Mindszenty hercegprímásra, mert a magyar miniszterelnök feltételezése szerint az esztergomi érsek reakciós szellemben léphet fel.

Szintén a táviratokból értesülünk arról, hogy a lengyel nagykövetségen menedéket kért Szántó Zoltán felesége és Ács Lajos⁸, valamint a magyar írók egy csoportja. (Menedékjogot egyikük sem kapott.)

November 4-e után is egészen az év végéig gyakoriak és részletesek a követjelentések a magyarországi helyzetről. Ezen jelentéseknek az értékét emeli az is, hogy a lengyel nagykövetnek baráti kapcsolatai voltak jugoszláv kollégájával, ily módon számos, a jugoszlávoktól kapott információ is szerepel a lengyel táviratokban.

Az 1957–58-as magyarországi belső helyzetet hűen tükrözik az akkori táviratok, nyomon követhetők bennük azok az erőfeszítések, amelyeket a legfelsőbb magyar pártvezetés tett egy Gomulka vezette lengyel pártdelegáció budapesti látogatása érdekében. Gyakran szerepel a jelentésekben a Nagy Imre-csoport sorsa, sokszor felvetődik a kérdés, felelősségre vonják-e őket, vagy sem. 1958. június 16-a után a táviratokban nagy teret szentelnek Nagy Imre és társai kivégzése magyarországi és külföldi visszhangjának.

A varsói Külügyminisztérium által a budapesti lengyel nagykövetnek küldött utasítások nagyon töredékesek. 1956-ból mindössze harminc ilyen távirat áll rendelkezésre, az azt követő két évből is kb. ugyanennyi. Az 1956-ban küldött utasítások közül lényeges az október 30-i és a november 4-i utasítás arról, hogy a nagykövetség csak menedéket adhat, menedékjogot nem. Egy november 2-i táviratban fejezte ki a lengyel kormány a beleegyezését, hogy a Szovjetunió és Magyarország közötti, a két ország közti kapcsolatok rendezését célzó tárgyalások színhelye Varsó legyen.

A Külügyminisztérium Levéltárának állományában az európai szocialista országok fondcsoportján belül külön osztályként szerepelnek az egyes országok, így Magyarország, a Szovjetunió és Jugoszlávia is. Az egyes osztályokban tartalmuk és kronológiai sorrendjük alapján a dokumentumokat kötetekbe foglalták. A magyar forradalom forrásainak tekintélyes részét ennek a négy osztálynak, vagyis az 1956 és 1960 közötti lengyel–magyar, lengyel–jugoszláv, lengyel–szovjet és lengyel–kínai kapcsolatoknak az anyagai szolgáltatják (a lengyel levéltárakban csak a harminc évnél régebbi források kutathatók).

A lengyel–magyar viszonyról szóló források igen változatosak. A budapesti Lengyel Nagykövetség 1956-ot követően is negyedévenként vagy félévenként teljes átfogó jelentést készített Magyarországról, annak bel- és külpolitikájáról, tömegszervezeteiről, az MSZMP helyzetéről, gazdasági és politikai eredményeiről. Ezekből sok fontos információ nyerhető. Emellett még 1957-től 1960-ig évenként külön összefoglalások készültek *Magyarország belső problémái* címmel, valamint 1956-ban és 1957-ben *Magyarország belpolitikai helyzete* címmel. Elkészítette a követség a magyar forradalom és az azutáni események kronológiáját 1957 márciusáig, és ehhez kapcsolódva a világsajtó jelentéseit, kommentárjait, valamint az érdekesebb véleményeket összefoglaló áttekintést. Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni, hogy a varsói Magyar Nagykövetség első titkára Külügyminisztériumának utasítására, 1957 októberében felvetette a kádárista Fehér Könyv lengyelországi kiadásának szükségességét. Ezt lengyel részről elutasították arra hivatkozva, hogy a könyv kiadása nemkívánatos vitát váltana ki a lengyel társadalomban.

A másik kötet, a *Magyarországnak nyújtott nemzetközi társadalmi segítség, 1956–57*, részletes leírást tartalmaz főleg a lengyel segítségnyújtásról, ennek megszervezéséről, lebonyolításáról és mennyiségéről. Mint ismeretes, a magyar forradalom alatt Lengyelország nyújtotta a legnagyobb segítséget Magyarországnak, mégpedig nem hivatalos állami segély formájában, hanem önkéntes társadalmi segítségként, amely a Lengyel Vöröskereszten keresztül érkezett hazánkba. Mindezeket, és a már hivatalos, nemcsak lengyel állami segítségnyújtást foglalja össze ez az anyag.

Két kötet a párt- és állami delegációk látogatásaival foglalkozik. Ebben szerepel a Lengyel Minisztertanács Hivatala küldöttségének látogatása Magyarországon 1957 októberében, a lengyel pártküldöttség látogatása Budapesten 1958 májusában és 1960 őszén, valamint a hasonló magyar delegáció viszontlátogatása Varsóban 1960 tavaszán. Képet kapunk a programokról, a látogatás lefolyásáról, a résztvevők vagy szervezők értékeléséről, a magyar és nemzetközi visszhangról.

Öt kötet fedőlapján a következő cím olvasható: *Beszélgetésekről készített feljegyzések, 1956–60*. Ezeket a beszélgetéseket lengyel részről a nagykövet vagy más követségi alkalmazott folytatta különböző személyekkel, akiket három csoportra lehet osztani: 1. a magyar párt- és állami élet vezetői, hivatalos képviselői⁹; 2. a vezetésből félreállított, vagy egyéb magyar személyiségek¹⁰; 3. más külföldi követségek vezetői és alkalmazottai. E beszélgetések során a legkülönbözőbb témákat érintették; itt is kitűnik, mennyire szorgalmazta az MSZMP vezetése Gomulka magyarországi látogatását. Az is kiviláglik, milyen személyi és egyéb

ellentétek voltak a magyar párton belül a konszolidáció időszakában, valamint hogyan ítélték meg ezek az emberek a lengyel politikai életet. A félreállítottak egyrészt jellemezték a Kádár-féle vezetést, az ottani személycseréket, másrészt többségük szerette volna megszerezni a nagyköveten keresztül Varsó támogatását vagy segítségét. A más nagykövetségekkel való kapcsolattartás útján mindig új és új információcserékre került sor, itt megint megemlítendő a jugoszláv követséggel fenntartott aktív kapcsolat.

A lengyel–jugoszláv kapcsolatok forrásai számos dokumentumot tartalmaznak Magyarországra vagy a magyar forradalomra vonatkozóan. A belgrádi Lengyel Nagykövetség tájékoztatót küldött Varsóba a Jugoszláviába menekült magyarok helyzetéről, a jugoszláv–magyar viszályról, az esetleges Nagy Imre-per lehetőségéről és hatásairól. Elsősorban ezeket tartalmazza a lengyel nagykövetnek és munkatársainak a jugoszláv párt- és állami vezetés képviselőivel Belgrádban és a varsói Jugoszláv Követség személyzetének a Lengyel Külügyminisztériumban folytatott beszélgetéseiről készített feljegyzések kötete. Ezen kívül kiemelhetők még a *Jugoszláviát érintő politikai ügyek, 1956–58* és a *Lengyelország politikai kapcsolatai, 1955–57* című dokumentumkötetek.

A lengyel–szovjet viszony területén az előbbiekhöz hasonlóan megtalálhatók a lengyel diplomatáknak Moszkvában folytatott beszélgetéseiről készített feljegyzések 1957–58-ból. Hruscsovnak és az SZKP KB más tagjainak a magyar forradalomról és a Kádár János vezette politikai konszolidációról alkotott véleményét is magában foglalja az *Interjúk és sajtókonferenciák, 1952–59* című kötet.

A lengyel–kínai kapcsolatok terén meg kell említeni Csou En-laj kínai miniszterelnök 1957. januári, varsói látogatásának és kollégája, Cyrankiewicz az év áprilisi, pekingi látogatásának dokumentumait. A tárgyalásokon természetesen Magyarország is szóba került. Itt sem maradnak el a Varsóban, illetve Pekingben lezajlott beszélgetésekről készült feljegyzések.

Annak ellenére, hogy mind a rejtjelezett táviratokat, mind a levéltári állományban szereplő dokumentumokat a Külügyminisztériumba címezték, külön mindegyiken fel van tüntetve az elosztási utasítás, vagyis azon személyek névsora, akik kézhez kapták ezeket. A felsoroltak között a LEMP KB PB legalább egy tagja mindig szerepel, általában a felső vezetés több tagját tüntetik fel, Gomulkával az élen. Idetartozik a külügyminiszter és helyettese is.

A LEMP KB LEVÉLTÁRA

Az 1956 és 1958 közötti iratok nem kis része vagy közvetlenül a budapesti Lengyel Nagykövetségről származik, vagy közvetetten a Külügyminisztériumon keresztül jutott el oda. Vannak természetesen átfedések a külügyi és a pártanyagok közt, és sok az olyan külügyi dokumentum, amelyik csak az egyik, vagy csak a másik helyen szerepel.

Ebben a levéltárban a LEMP KB anyagait származásuk alapján csoportokra osztották úgy, hogy egy anyag több csoportot is magában foglal. Ilyen csoportokat alkotnak pl. a KB első titkárainak iratai, a Varsói Szerződés, a párt

nemzetközi tevékenysége, vagy a PB és a Titkárság jegyzőkönyvei, valamint ezek függelékei. A csoportok kötetekből állnak kronológiai sorrendben. Minden köteten gondosan és részletesen fel van tüntetve annak tartalma.

Tételesen az alábbi forráscsoportok tartalmazznak magyar vonatkozású dokumentumokat:

1. A LEMP KB Politikai Bizottságának és Titkárságának jegyzőkönyvei 1956–59 (a Titkárság jegyzőkönyveiben nincs dokumentum a magyar forradalomra, de mivel ezek mindig együtt szerepelnek a PB üléseinek jegyzőkönyveivel, ezért a lenti felsorolásban nincsenek szétválasztva).

2. A LEMP KB Politikai Bizottsága és Titkársága jegyzőkönyveinek függelékei 1956–59 (a Titkárság jegyzőkönyveinek függelékeiben viszont nem elhanyagolható mennyiségű magyar vonatkozású irat van).

3. A LEMP nemzetközi tevékenysége:

– a lengyel–jugoszláv kapcsolatok 1956–70 (nem tartotta be szigorúan a levéltár a harminc évet, ha az egyik évhatár ezen kívül esett),

– a lengyel–magyar kapcsolatok, 1955–64,

– a magyarországi helyzetről, 1949–70,

– a lengyel–szovjet pártkapcsolatok, 1954–57 és 1956–60.

4. A nemzetközi kommunista mozgalomra vonatkozó anyagok 1957-ig és 1957-ben.

A LEMP KB PB üléseinek jegyzőkönyvei meglehetősen szűkszavúak, mindössze a döntéseket, a száraz tényeket közlik. Feltüntetik a részt vevő és távollevő tagok nevét, a napirendi pontokat és végül minden egyes napirendi pontnál a határozatot, amit személytelenül fogalmaztak: „Elhatározták...”.

Álljon itt egy példa annak alátámasztására, hogy a PB-üléseken leírt események és határozatok hogyan bővíthetők és kapcsolhatók más forrásokhoz. Az 1956. október 30-i ülésről készült jegyzőkönyv első napirendi pontja szerint a PB „felhívta a Lengyel Rádióban közölt félrevezető hírekkel kapcsolatban a Rádió elnökének a figyelmét, hogy a híreket előzetesen nézzék át és engedélyezzék a felelős elvtársak”. Más forrásokból tudjuk, hogy a „félrevezető hírek” miatt egy embert eltávolítottak a Rádióból. Fontosak a kiegészítésként csatolt függelékek is, ahol a határozatok eredményei tűnnek elő. A PB 1956. november 1-jei esti üléséről¹¹ készült jegyzőkönyv első napirendi pontja például azt mondja, hogy „a PB áttekintette a magyar politikai helyzetet és negatívan nyilatkozott a Szovjetunió magyarországi fegyveres intervenciója ügyében. Elhatározták, hogy a Párt álláspontját meg kell határozni egy, a nemzethez intézett felhívásban, miszerint Magyarországon a néphatalom és a szocializmus vívmányainak védelmét és fenntartását a magyar népnek, nem pedig külső intervenciónak kell megoldania¹²”. Az ülésen a PB mindegyik tagja jelen volt, így Gomulka, Cyrankiewicz és Ochab is. A nemzethez szóló felhívás november 2-án meg is jelent a lengyel napilapokban (a függelékben is megtalálható), és a határozaton kívül azt is tartalmazza, hogy Magyarországon egyre nagyobb a reakciós és az ellenforradalmi veszély, s ezek az erők a szocialista rendszer felszámolására törnek. Az első napirendi pont további részében arról van szó, hogy november 2-án a pártgyűléseken fel kell olvasni a PB által készített tájékoztatót a magyarországi hely-

zetről és a pártnak a lengyel–szovjet kapcsolatokat érintő álláspontjáról. Ez a tájékoztató is szerepel a függelékben, és tartalma alapján képet lehet alkotni arról, hogy mi hangozhatott el a PB ülésén.

A PB és a Titkárság függelékeiben más dokumentumok mellett megtalálhatók a különböző lengyel újságírók magyarországi tudósításai, amelyek az újságokban nem jelentek meg. Egyrészt ez azt mutatja, hogy a magyar eseményekről részben az ott tartózkodó tudósítók beszámolóinak alapján is igyekeztek tájékozódni, másrészt – főleg 1956. november 4-e után –, a hozzájuk eljuttatott tudósításokat nem engedték nyilvánosan közölni. Ezekben a tudósításokban, többek között, a magyar menekültek ausztriai helyzetéről, az egyik újságíró soproni tapasztalatairól és a PAP lengyel hírügynökség prágai munkatársának a csehszlovák sajtót elemző értékeléséről van szó. Különösen érdekesnek tűnik az egyik Budapesten tartózkodó lengyel tudósító, Marian Bielicki jelentése, aki már november 2-án reggel tiltakozott a rádióban hallott, a lengyel néphez intézett felhívás egyes kitételei ellen, és egy részletes helyzetelemzésben hívta fel a figyelmet a valós történésekre. Szintén a függelékben kapott helyet többek között, Rákosi Mátyás levele a magyar eseményekről¹³, az MSZMP 1958 februári belső tájékoztatója, vagy a varsói Magyar Nagykövetségen 1958 elején az „ellenforradalomról” tervezett kiállításról készült beszámoló¹⁴.

Az előbbiekhöz még két fontos függelékanyagot szükséges hozzátenni. A lengyel sajtót szabályozó irányelveket, ami a cenzúra megerősödését jelenti, és ezzel összefüggésben azokat a lépéseket tartalmazó iratokat, amelyek 1957 októberéig elvezettek a szabadjára engedett sajtó teljes megrendszabályozásához, főszerkesztők leváltásához, és mindezek betetőzéséhez, a *Po prostu* című hetilap betiltásához.

A lengyel–jugoszláv viszonyt és a lengyel–magyar kapcsolatokat, valamint a magyarországi helyzetet (1949–70) magában foglaló anyagrészek szerkezetileg megegyeznek a külügyminisztériumi anyag felépítésével, amellyel mint láttuk, gyakran közös forrásból erednek. Az elsőben helyet kap a munkástanácsok kérdése, illetve Jugoszláviának a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolata, valamint a két ország közti viták. Ezekben a dokumentumokban gyakorta felbukkannak magyar vonatkozások is. Ilyen például Tito és Kardelj véleménye Nagy Imréről és elrablásáról¹⁵.

A lengyel–magyar kapcsolatok kötetében található a Varsóba látogató különböző magyar politikusokkal, illetve a magyar nagykövetség képviselőivel folytatott tárgyalásokról készített feljegyzések. Az MSZMP-vel foglalkozó dokumentumok is bőségesek. Megemlítendő az MSZMP tanácskozásainak, VII. kongresszusának anyaga, belső használatra készült tájékoztatói, a párt problémáival, szervezeti fejlődésével foglalkozó iratok (köztük egy Kádár-ellenes röplap (amelyet 1956 novemberében „Magyar Kommunista Párt” aláírással terjesztettek), és olyan források, amelyek a Nagy Imre-csoport, valamint a Moszkvában tartózkodó csoport sorsára vonatkoznak. Itt lelhetők fel a lengyel legfelső szintű pártküldöttség 1958. májusi budapesti látogatásakor főleg Kádár és Gomulka közötti tárgyalásokról készített jegyzőkönyvek is.

A lengyel–szovjet pártkapcsolatok területe nagyon sokrétű. Közvetetten lényeges, de igen érdekes Hruscsov hosszú beszélgetése egy lengyel delegációval

arról, hogy személy szerint ő hogyan mentette meg Gomulkát egy „Rajk-per-től”, arról, hogyan értékelte az SZKP főtitkára a lengyel–szovjet viszonyt, valamint hogyan „mentette meg” a Kínai Kommunista Párt a fegyveres szovjet intervenciótól Lengyelországot 1956 októberében. A magyar forradalommal kapcsolatos dokumentumok között megtaláljuk Hruscsov érvelését a magyarországi szovjet intervenció szükségességéről. Itt van a Gomulka és Cyrankiewicz vezette lengyel párt- és kormányküldöttség 1957. májusi moszkvai látogatásakor a szovjet féllel folytatott tárgyalások jegyzőkönyve is.

Mind a két levéltárból származó iratok gyakran a „bizalmas”, „szigorúan bizalmas” jelzõt viselik, túlnyomórészt pedig a „titkos”, illetve „szigorúan titkos” minősítést.

A LENGYEL RÁDIÓ ÉS TELEVÍZIÓ ARCHÍVUMA

A Lengyel Rádió lehallgató osztálya mindennap összeállította a fontosabb európai és amerikai rádióadók legérdekesebb híreit, kommentárjait, sajtószemléit tartalmazó, belső használatra készített tájékoztatót. 1956. október 23-a és november 15-e, valamint 1958. június 16-a és július 4-e között a lehallgató osztály fő figyelmét Magyarországra fordította.¹⁶ Nemcsak a lengyel nyelvű adásokat tartották számon, hanem minden adás esetében feltüntették, hogy azt milyen nyelven sugározták. Ennek az anyagnak az értékét növeli, hogy több ízben jeles lengyel emigráns személyiségek kommentálták és párhuzamba állítva elemezték az 1956-os lengyel és magyar eseményeket. A rádióállomások sajtószemléi magukban foglalják a brit, az amerikai, a kanadai és a szovjet sajtót, és a Szabad Európa nyugati sajtószemléit is.

A Lengyel Rádióban 1956 és 1958 között elhangzott adásoknak a cenzúra által javított, megmaradt írásos anyagából az egyik legfigyelemreméltóbb műsor címe: *Levelek a magyar forradalomról*, Marian Bielicki tollából. 1956. november 24-én és december 1-jén adtak le belőle egy-egy részt. Jóllehet a második végén szerepel, hogy „a következő levelet egy hét múlva ugyanebben az időpontban hallgathatják meg”, a harmadik részt valószínűleg a cenzúra már elkobozta.

A Lengyel Rádióban eredeti hanganyagok is találhatóak, ez a harmadik forrás-csoport ebben az archívumban. Összesen tizenhárom magyar vonatkozású adás vagy adásrészlet maradt fenn, ezek 1956–58 folyamán hangzottak el a lengyel rádióban, szerencsére egyik sem egyezik meg az előbb említett írásos anyaggal.

Az első – és egyben a leghosszabb – hangfelvétel címe: *Vita az erkölcsről*. A műsort 1956 novemberében rögzítették. Az egyik varsói klub megnyitó gyűlésére meghívták a lengyel újságírók egy csoportját, akik nem sokkal korábban tértek vissza Budapestről: Adamiczkát, Bielickit, Rzezuchowskit és Kolodziejczykét. A beszélgetés során Adamiczka, aki október 27-én egy gyógyszerszállítmánnyal érkezett a magyar fővárosba, felvázolta a Budapesten kialakult helyzetet, beszámolt az első és a második szovjet intervencióról, beszélt Mindszenty bíboros magatartásáról, a szovjet katonák erkölcséről, akik meg voltak győződve, hogy a német fasisztákkal harcolnak. A vitában a többi újságíró is elmondta véleményét és benyomásait.

Öt műsorrészlet a *Hírek hazánkból és a világból* című adásban hangzott el; az első, 1956. október 27-i részletben közzétették a Magyar Vöröskereszt felhívását és riportot sugároztak a vételre jelentkezőkkel. A második egy október 28-i riport az egyik varsói vételállomásról és, annak a gépnek a kapitányával, aki vér- és gyógyszerzállítmányt vitt Budapestre. A harmadik részlet, amely október 29-én hangzott el, a varsói Magyar Intézet előtti tüntetés résztvevőit mutatja be, és interjút közöl egy Budapestről épp aznap visszatért újságíróval, valamint egy professzorral. Az 1956. december 8-iki negyedik műsorrészlet a *Lengyel segítség Magyarországnak* sorozat harmadik része, amelyben a lengyel segítségzállítmány egyik kísérője számolt be az útról a magyar fővárosba, és leírást is adott Budapestről. Az ötödiket pedig 1956. december 10-én sugározták, ebben megtaláljuk az előbb említett sorozat ötödik részét, amelyben Balázs doktorral a Vas utcai kórházból, és az egyik ott fekvő sérülttel beszélgettek. 1956. október 29-én sugározta a lengyel rádió Bielicki egyik tudósítását Magyarországról, ez a hetedik adásrészlet. A nyolcadik felvétel a *Varsó hullámhosszán* című október 29-iki adásból való, ahol riport hangzott el az egyik varsói vételállomásról, beszélgettek az orvosi személyzettel és a vételőkkel, akik a *Vért Magyarországnak* felhívásra jelentkeztek.

További három részlet a *Zene és aktualitások* című műsorból származik. Október 29-én a Lengyel Vöröskereszt elnöke beszélt a Magyarországnak nyújtott lengyel segítségről. 30-án Starewiczsel készült interjú, aki elmondta, mit tapasztalt a magyar fővárosban, valamint beszámoltak az egyik legnagyobb varsói gyár munkásgyűléséről, a Varsóban lezajlott magyar nemzet iránti szolidaritási tüntetésről és az adományok gyűjtéséről. Az október 31-iki részletben pedig Csorba Tibor beszélt a magyar és a lengyel nemzet egymás iránti megértéséről, továbbá újból felhívást tettek közzé a vételre a magyarok számára.

A tizenkettedik felvétel dátuma 1957. április 10., címe *Magyarország 1957 áprilisában*. Ekkor hívta meg a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Tájékoztatói Hivatala a lengyel újságírók háromfős csoportját Budapestre. Közülük Rakowski a *Polityka* hasábjain, míg Osmanczyk a rádió hullámhosszán foglalta össze a magyar fővárosban tett látogatását. A tizenharmadik – és egyben utolsó –, rádiófelvételt 1958. június 28-án közvetítették. Ez Gomulkának a „Tenger Ünnepe” alkalmából Gdanskban elmondott beszéde, amelynek során először foglalt állást Nagy Imre és társai kivégzésével kapcsolatban.

A SAJTÓ

A lengyel sajtótermékek közül a Lengyel Sajtókatalógus alapján a következő napilapok kerültek feldolgozásra:

1. TRYBUNA LUDU, a LEMP központi orgánuma (példányszám 558 000).
2. TRYBUNA ROBOTNICZA, a LEMP Katowicei Vajdasági Bizottságának orgánuma (példányszám 425 000).
3. SZTANDAR MLODYCH, a Lengyel Ifjúsági Szövetség lapja (példányszám 270 000).

4. GLOS PRACY, a Szakszervezetek Központi Tanácsának lapja (példányszám 85 000).

5. EXPRESS WIECZORNY, formálisan független (példányszám 282 000).

6. ZYCIE WARSZAWY, formálisan független (példányszám 225 000).

7. DZIENNIK POLSKI, formálisan független (példányszám 67 000).

8. SLOWO POWSZECHNE, a LEMP-pel együttműködő katolikus szervezet, a PAX lapja (példányszám 114.000).

9. ZOLNIERZ WOLNOSCI, a Lengyel Nemzetvédelmi Minisztérium központi orgánuma (példányszám 57 500).

10. ZIELONY SZTANDAR, a LEMP csatlóspártjának, az Egyesült Parasztpártnak, az újságja (példányszám 90 000).

A felsorolt napilapok közül nem varsói a TRYBUNA ROBOTNICZA (Katowice) és a DZIENNIK POLSKI (Krakkó).

Az 1956. október 18.–december 31. közötti időszakban megjelent számok foglalkoznak a magyar forradalommal. A napi tudósítások, kommentárok és helyzetbeszámolók hangneme jelentősen eltér a Varsói Szerződés többi tagállamának sajtójától, sőt egyes lengyel napilapok vitába is szállnak némelyikükkel. A lengyel sajtón belül léteznek természetesen hangsúlyeltolódások, de ez mitsem változtat azon a tényen, hogy Lengyelországban megértéssel, szimpátiával és támogatólag írtak a magyar forradalomról annak egész időszaka alatt, és ameddig lehetett később is. November 4-ig a cenzúra nem avatkozott be különösebben, viszonylag szabadon volt mód a közzétételre. A fegyveres szovjet beavatkozás után csak a száraz híreket lehetett megírni, amely már eleve cenzúrázva érkezett. Talán egyetlen kivétel a napilapok között a SZTANDAR MLODYCH, amely november végén–december elején jelentette meg folytatásokban Budapesten járt tudósítójának, a korábban már említett Hanna Adamiackának hétrészes naplóját (a többi részt a cenzúra már elkobozta)¹⁷.

A napilapok esetében külön figyelmet érdemelnek a következő csoportok:

A lengyelek segélyakciójáról szóló tudósítások, helyszíni riportok, a gyűjtésre felhívó kiáltványok;

a PAP lengyel hírügyenökség jelentései;

a szerkesztőségi kommentárok és jegyzetek;

a Magyarországon tartózkodó lengyel újságírók jelentései és riportjai;

a LEMP KB felhívásai, a nemzetközi sajtócikkek és a „harcoló magyar testvérek” iránt megnyilvánuló szolidaritás és szimpátia más formáiról szóló beszámolók.

A hetilapok közül a következők szerepelnek a sajtótükörben:

1. NOWE CZASY, ez a *Novoje Vremja* lengyel kiadása (példányszám 21 000), megjelenési hely Varsó.

2. PRZEKRÓJ, az egyik legkedveltebb hetilap (példányszám 468 000), Krakó.

3. PRZYJAN, a Lengyel–Szovjet Baráti Társaság hetilapja (példányszám 257 000), Varsó.

4. SWIAT, a másik népszerű hetilap (példányszám 279 000), Varsó.

5. TYGODNIK DEMOKRATYCZNY, a LEMP másik csatlóspártjának, a Demokrata Pártnak, a lapja (példányszám 20 000), Varsó.

6. KIERUNKI, katolikus társadalmi-kulturális lap, a PAX kiadványa (példányszám 50 000), Varsó.

7. NOWA KULTURA, a Lengyel Írók Szövetségének hetilapja (példányszám 69 000).

8. PO PROSTU, az egyetemisták és a fiatal értelmiség hetilapja, amelyet megjelenését követően csak pult alól lehetett megvásárolni, 1957-ben betiltották (példányszám 150 000), Varsó.

9. PRZEGLAD KULTURALNY, szintén népszerű, kulturális lap (példányszám 69 000), Varsó.

10. TYGODNIK POWSZECHNY, katolikus társadalmi-kulturális újság, megjelenése 1953–56 között felfüggesztve, független és színvonalas katolikus lap (példányszám 54 000), Krakkó.

11. TYGODNIK ZACHODNI, társadalmi-kulturális hetilap (példányszám 24 000), Poznan.

12. WALKA MLODYCH, a Szocialista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságának orgánuma (példányszám 18 000), Varsó.

13. ZOLNIERZ POLSKI, a Lengyel Hadsereg Politikai Főcsoportjának irodalmi-művészeti lapja (példányszám 131 000), Varsó.

14. ZYCIE LITERACKIE, irodalmi újság (példányszám 42 000), Krakkó.

15. ZIEMIA I MORZE, társadalmi-kulturális hetilap, 1956-ban indult, 57-ben betiltották (példányszám nem ismeretes), Szczecin.

A felsorolt hetilapok közül nem írt a magyar forradalomról a TYGODNIK POWSZECHNY, mert az újbóli engedélyezés utáni első száma 1956 karácsonyán jelent meg, és a WALKA MLODYCH. A többi mind a forradalom ideje alatt, de főleg – a megjelenésből adódóan – utána, ameddig lehetséges volt, bő teret szentelt Magyarországnak. A lengyel sajtó szerepére és hangvételére tett megállapítás itt is igaz.

A bőséges anyagból külön kiemelendő a *NOWA KULTURÁ*-ban 1956. november 25. és december 9. között három részben megjelent *Magyar Napló* Wiktor Woroszlaskitól (a napló még hátralevő folytatásait a cenzúra szintén elkobozta), és ugyanekkor a PO PROSTU hasábjain Marian Bielicki naplója, szintén három részben, „A magyar forradalom” címmel. Ez a két napló, kiegészítve a harmadikkal, Hanna Adamiecka írásával, trilógiát alkot, amelyben a forradalomról beszámoló három szemtanú külön-külön hiteles képes tár élénk¹⁸.

Külön csoportként lehet kezelni az 1955–56-ban indított egyetemi lapokat, amelyeket legkésőbb 1957 folyamán be is tiltottak, közülük két évfolyamnál többet egyik sem ért meg. Négy ilyen lapról van szó, Varsóban jelent meg az OD NOWA és a HORYZONTY, Poznanban a WYBOJE, Lublinban a POD WIATR. Mind a négy közölt a forradalomról szóló írásokat, verseket és fényképeket, még decemberben is. Kettő esetében konkrétan ez volt a betiltás oka, de a másik kettőnél is hozzájárultak a magyar anyagok megszüntetésükhöz.

Jellegükből következően a folyóiratok hangvétele és tartalma eltér a napi- és hetilapoknál megfigyelhetőtől. Ezek a következők:

1. NOWE DROGI, a LEMP KB orgánuma (példányszám 80 000), Varsó.

2. ZYCIE PARTII, a LEMP KB orgánuma (példányszám 43 000), Varsó.

3. WSPÓLCZESNOSC, irodalmi folyóirat (példányszám 5000-6000), Varsó.
4. TWÓRCZOSC, a Lengyel Írók Szövetségének folyóirata (példányszám 6150), Varsó.
5. WIDNOKREGI, a Béke Világtanács kiadványa (példányszám 20 000), Varsó.
6. ZBIÓR DOKUMENTÓW, dokumentumok gyűjteménye, kiadja a Nemzetközi Kérdések Lengyel Intézete (példányszám 700), Varsó.
7. SPRAWY MIEDZYNARODOWE, nemzetközi kérdések, szintén az előbbi intézet kiadványa (példányszám 2800), Varsó.
8. ZESZTY TEORETYCZNO – POLITYCZNE, az európai kommunista és szocialista sajtóból közöl írásokat a gazdaság, a filozófia, a történelem és a nemzetközi kérdések területéről (példányszám 22 000), Varsó.

Míg 1956 októberében–novemberében a lengyel sajtó rendszeresen és nagy terjedelemben tudósított a magyarországi eseményekről, addig 1958 nyarán a napilapokban mindössze három olyan híryanag látott napvilágot, amely az olvasót tájékoztatta az ítéletről és nemzetközi fogadtatásáról. A hetilapok és a folyóiratok említést sem tettek Nagy Imre és társai kivégzéséről, valamint ennek visszhangjáról.

(A lengyel sajtó hangvételváltozásait, a hiteles és valós tájékoztatás felé tett lépéseit és visszakozását, valamint a forradalom előzményeit–eseményeit vizsgálva tanulmányoztam Rajk László és társai pere lengyel sajtóvisszhangját is¹⁹.)

AZ INTERJÚK

Mindegyik itt szereplő személy esetében a magyarországi forradalom és az ezzel összefüggő lengyelországi események álltak a beszélgetések középpontjában.

1956 októberében–novemberében lengyel újságíróként Budapestről tudósított a magyarországi történésekről: Wiktor Woroszyński, Krzysztof Wolicki és Zygmunt Rzezuchowski. Ma is neves újságírók és publicisták (akkoriban az egyikük a *Zycie Warszawy* című napilapnál, másikuk az *Od Nowa* című egyetemi lapnál, majd a *Sztandar Mlodych*-nál dolgozott): Grzegorz Jaszunski és Andrzej K. Wróblewski. A Lengyelországban híres *Po Prostu* két utolsó főszerkesztője 1956–57-ből: Eligiusz Lasota és Ryszard Turski. Két tábornokkal is készült interjú: Juliusz Hibner belügyminiszter-helyettes, Włodzimierz Mus a Belbiztonsági Hadtest parancsnoka volt. A beszélgetőpartnerek egyike Adam Willmann, aki 1955–58 között Lengyelország budapesti nagykövete, majd a '60-as években külügyminiszter-helyettes is volt. Mieczysław F. Rakowski 1955–57-ben a LEMP KB Propagandaosztályán dolgozott, 1957-től 1982-ig a *Polityka* főszerkesztője, 1988. szeptembertől 1989. augusztusig a Minisztertanács elnöke 1989 júliusa és 1990 januárja között a LEMP KB első titkára.

Végül következnek a LEMP felső vezetésének egykori tagjai: Jerzy Albrecht, 1948–68, a LEMP KB tagja, 1956. március–1961. január, a LEMP KB titkára; Stefan Jedrychowski, 1948–75, a LEMP KB tagja, 1956. október–1971. december, a LEMP KB PB tagja; Jerzy Morawski, 1954–64, a LEMP KB tagja, 1956. október–1960. január, a LEMP KB PB tagja; Artur Starewicz, 1956–1963, a

LEMP KB Sajtóirodájának vezetője, (ezt a Sajtóirodát – egy politikai bizottsági határozat alapján – pontosan azzal a céllal hívták életre 1956 novemberében, hogy teljes ellenőrzése alatt tartsa a sajtót, pl. a cenzúrán keresztül); és végezetül Andrzej Werblan, 1956. július–1981. július, a LEMP KB tagja.²⁰

EGYÉB, VEGYES FORRÁSANYAGOK

Ebben a csoportban a legváltozatosabb dokumentumok kaptak helyet, bemutatásképpen néhány, egymástól különválasztható rész:

A Lengyel Filmhíradó Archívumában korabeli, magyar vonatkozású filmhíradókat is őriznek. Ezek nagy hányada még vágatlan, ugyanis többségüket már nem engedték bemutatni.²¹ A lengyel híradók mellett megtalálhatók még nyugati forgatócsoportok által készített képes beszámolók is.

Adam Willmann saját gyűjteményében is szerepelnek magyar vonatkozású anyagok, amelyek közül Ács Lajos saját kezű öngazoló irata kívánczik az élre. Megemlítendő még ebből az anyagból a magyar értelmiségieknek a nagykövethoz eljuttatott, a szovjet deportálások ellen tiltakozó levele 1956. november 17-én, valamint a Magyar Írók Szövetsége Elnökségének levele ugyanebben a témában, amelyet Bulganyinnak írtak 1956. november 21-én.

1956. november 29. és december 2. között tartotta VII. kongresszusát a Lengyel Írók Szövetsége. A kongresszus jegyzőkönyvében a magyar forradalom és annak utóhatásai nagyon gyakran felbukkannak, már a kezdet kezdetén is, hiszen az első ülést egyperces néma felállással kezdték a magyar forradalom halottainak tisztelegve. Aztán Csorba Tibor szólalt fel, majd felolvasták a Magyar Írók Szövetségének a Szovjet Írószövetséghez írt levelét, valamint az emigrációban levő Írók és Újságírók Független Magyar Köztársaságának Bécsben írt, 1956. december 1-jén keltezett, a Lengyel Írók Szövetségéhez és a Lengyel Újságírók Szövetségéhez intézett levelét. A kongresszus háromfős küldöttséget választott, amely egyesülve az újságírók háromfős csoportjával, Gomulkához és Cyrankiewiczhez ment, ott igyekezett közbenjárni a magyar emigránsok ügyében.

Ugyanez mondható el a Lengyel Újságírók Szövetségének kongresszusi anyagáról is. Ugyanabban az időben (1956. nov. 29.–dec. 2.), mint az íróké zajlott le az Újságírók Szövetségének III. kongresszusa Varsóban. A lengyel újságírók gyűlése is egyperces néma tiszteletadással kezdődött, azután számtalanszor előtérbe került a magyar kérdés, aktív szerepet játszott a már több ízben említett Marian Bielicki. A jegyzőkönyv a forradalommal való rokonszenvének nyilvánítása mellett néhány gyakorlati kérdésben is állást foglal (pl. a menekültügy). A két kongresszus ekkor egymással összefogva próbált segítséget nyújtani főleg magyar kollégáinak és az emigránsoknak²².

A forráscsoportok és források felsorolása még nem teljes, csupán jelezni kívántuk a fontosabb kutatási területeket. A teljes körű ismertetés és a részletes értékelés nyilvánvalóan a jelentős mennyiségű és sokrétű anyag feldolgozása után történhet meg.

JEGYZETEK

1. 1991 őszen–telén Soros-ösztöndíjjal Varsóban kutattam a magyar forradalom lengyel forrásait Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Akadémiai Dokumentációs és Kutatóintézete számára. Ezeket az összegyűjtött forráscsoportokat és forrásokat kívánom röviden jellemezni és értékelni ebben a tanulmányban.
2. A szovjet álláspont módosulásában szerepet játszott a Kínai Kommunista Párt tiltakozása, valamint az, hogy a belbiztonsági erők és a titkosrendőrség, továbbá a lengyel társadalom egyértelműen Gomulka mellett kötelezték el magukat, a varsói munkások és egyetemisták pedig nem riadtak vissza az eseteleges fegyveres összeütközéstől sem. Emellett Gomulka biztosította Hruscovot, hogy nem áll szándékában lazítani a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatokon és nem akar kilépni a Varsói Szerződésből.
3. Józef Cyrankiewicz a Minisztertanács elnöke (1954–1970), a LEMP KB Politikai Bizottságának tagja (1948–1971).
4. Edward Ochab a LEMP KB Politikai Bizottságának tagja (1954–1968), 1956 márciusától októberéig a LEMP Központi Bizottságának első titkára. Nagy szerepe volt Gomulka visszatérésének előkészítésében és a Központi Bizottság első titkárává választásában.
5. Gomulka igyekezett meggyőzni a szovjet vezetést, hogy ne legyen Nagy Imre-per, s a törvényes magyar miniszterelnökről – többek között – ezt mondta: „– Biztos, hogy ő [Nagy Imre – T. J.] nem volt imperialista ügynök..., sőt még ha áruló is lett volna, ő egyedül akkor sem határozott semmiről, nem is határozhatott.”
6. Mielőtt a forráscsoportokat ismertetném, feltétlenül meg kell említenem mindazok segítőkészségét, akik nélkül ezt az anyagot sohasem tudtam volna összegyűjteni és hazahozni. Így Szokolay Katalin, Litván György, Orosz István, Lengyelországban pedig Engelmayer Ákos nagykövet, Kovács István kulturális attasé, Jan Molenda, Jerzy Eisler, Andrzej Paczkowski, Andrzej Friszke és Jerzy Myslinski történészek. Az anyag feldolgozásában az OHA és a Ránki György-Alapítvány nyújt támogatást.
7. Wyszynski bíboros 1956 őszen Mindszenty hercegprímással közel egy időben szabadult ki fogságából és haláláig, 1981 májusáig volt a lengyel egyház feje. Gomulka 1956 októberében megegyezett vele, rendezték az állam és az egyház közötti vitás kérdések egy részét. Legfőképpen az ő magatartásának és politikájának köszönhető, hogy a lengyel egyház megőrizte függetlenségét és olyan komoly erővé vált, amellyel a kommunista hatalomnak erőteljesen számolnia kellett.
8. Ács Lajost 1954-ben az MDP KV és PB tagjává, és az ekkor már öttagú Titkárság tagjává választották, valamint 1953-tól 1957 májusáig az Elnöki Tanács tagja. Az MDP-ben viselt tisztségeiből a forradalom alatt mentik fel, október 30-án a budapesti Lengyel Nagykövetségen kért menedéket. Közel egy hónapig tartózkodott a követségen, november végén hagyta el azt. Ott készítette a 15 oldalas kézzel írt feljegyzését az MDP 1954–55-ös belső állapotáról.
9. A korántsem teljes felsorolásból néhány név: Kádár János, Münnich Ferenc, Marosán György, Aczél György, Sík Endre, Szilágyi Dezső (az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője), Kiss Károly, Sebes István külügyminiszter-helyettes, Forgács Ferenc külügyi osztályvezető, Szirmai István, Barcs Sándor (az MTT igazgatója), Komócsin Zoltán, Vass Henrik.
10. Az elmondott információk tartalma miatt közülük sokan névtelenek maradnak.
11. Az 1956. november 1-jei események kronológiai sorrendjére vonatkozólag lásd Andrzej Werblan írását a *Prawo i Zycie* című hetilap 1991/43. számában.
12. A határozat szövegének kiegészítéséül hozzá kell tenni, hogy november 2-án a lengyel külügyminiszter utasította Willmann nagykövetet, tájékoztassa Nagy Imrét, hogy a LEMP KB-nak a lengyel nemzethez intézett felhívásában kifejezetten az ő (Nagy Imre) kérésére és támogatása céljából szerepel az a rész, amelynek lényege, hogy Magyarországon a néphatalmat és a szocializmust csak a magyar nemzet védheti meg, nem pedig egy külföldi beavatkozás.
13. Ez az a levél, amelyet az MSZMP KB 1958. januári plénumán olvastak fel, s ennek tartalmát ismertette az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője februári varsói látogatása során. Ugyanitt található az a levél is, amelyet Rákosi Mátyás 1955. október 26-án írt Bierutnak, a LEMP KB akkori első titkárának, gazdasági segítségnyújtás ügyében.
14. E beszámoló alapján nem került sor nyilvános, nagy kiállításra, mert az volt a vélemény, hogy ez a silány, rossz minőségű fényképanyag nem győzi meg a lengyel állampolgárt.

15. 1956. november 29-én mondta Tito marsall a belgrádi lengyel nagykövetnek a következőket: „Nagy Imre ügye egyenesen ostoba módon lett elintézve. Itt nemcsak Jugoszláviáról van szó, hanem arról is, mennyire súlyosan ártott ez Kádárnak”. Majd Kardeljhez fordulva így folytatta: „Meg kell beszélni a belgrádi szovjet nagykövettel, hogy Nagyot és társait szállítsák vissza Budapestre, meg lehet találni visszatérése megindoklásának formáit, és elmagyarázni ezt mind Magyarországon, mind nálunk.” Kardelj hozzátette: „Tartsák őt [Nagy Imrét – T. J.] egy villában és ott őrizték.”
16. A következő rádióállomások adásait dolgozták fel az előbb említett módon: Szabad Európa Rádió, Amerika Hangja, BBC London, Moszkva, Belgrád, Prága, Párizs, Ottawa, Köln, Berlin, Hamburg, Beromünster, Bécs, Róma, Vatikán, Madrid, Budapest és az Izraeli Rádió.
17. Hanna Adamieckának ez a magyar forradalomról szóló naplója megjelent magyarul is, az *Életünk* című folyóirat 1992/3–4. számában.
18. Marian Bielicki naplója is megjelent magyarul az *Életünk* 1992/3–4. számában, Wiktor Woroszylskié szamizdat formájában a Magyar Október Szabadsajtó kiadásában 1984-ben. Szerkesztette és az előszót írta Krassó György.
19. Természetesen a Rajk-perről küldött tudósítások és kommentárok semmiben sem különböznek a szocialista tábor többi országának sajtójában megjelentektől, viszont érdekessé teszik őket azok a sokrészes, drámai hangú, az „árulók és kémek” iránti megvetéstől sugárzó helyszíni riportok és beszámolók, amelyek minden áron arra törekedtek, hogy meggyőzzék az olvasót.
20. Mint a névsorból is kitűnik, igen változatos a megszólaltatott személyek összetétele, s a beszélgetések használhatósága a kutató számára. Az interjúk magyarra fordítása az Oral History Archivum megbízásából folyamatosan történik.
21. A Lengyel Filmintézet 1990-ben a Magyar Filmintézetnek ajándékozta a fentebb említett filmhíradók kópiáit, így ezek most már Magyarországon is hozzáférhetőek.
22. A Lengyel Írók Szövetségének, valamint a Lengyel Újságírók Szövetségének 1957-es és 1958-as kongresszusán már említés sincs Magyarországról, a magyarokról.

